

Rapport om tre uppdrag

- Våga göra skillnad
- Våga se
- Föräldraskapsstöd/förebyggande

Förord

Alla barn och unga i Sverige har självklara och starka rättigheter enligt svenska lagar och mänskliga rättigheter som till exempel FN:s barnkonvention. Alla barn och unga har samma rättigheter oavsett vad de heter, var de är bosatta eller var de kommer ifrån. Alla barn ska ha rätten till sin egen kropp, rätten att utbilda sig och rätten att som vuxen välja om, när och med vem man vill gifta sig. Alla barn och unga har rätt att få tillgång till ett liv utan våld och förtryck. Barns rättigheter får aldrig åsidosättas eller kränkas. Vi får aldrig göra skillnad på barn. Det är diskriminering.

Det är viktigt att alla myndigheter har kunskap om hedersrelaterat våld och förtryck och dess olika uttrycksformer som till exempel barnåktenskap, tvångsäktenskap och könsstympning. Länsstyrelsen Östergötland har med sin långvariga erfarenhet och fleråriga nationella uppdrag från regeringen bidragit till att stärka kunskaperna och utveckla arbetet inom området hos myndigheter. Det är också nödvändigt att kunskaperna i myndigheter omsätts i praktisk handling så att utsatta barns och ungas situation synliggörs, förebyggande arbete sker och att åtgärder vidtas till stöd och skydd.

För att klara detta arbete krävs ett tydligt ansvar och stöd från chefer och politiker så att yrkesverksamma ska få nödvändiga förutsättningar att genomföra sitt arbete med god kvalitet med de utsattas behov i fokus.

För mig, som landshövding på Länsstyrelsen Östergötland, har det varit en självklarhet att lyfta detta viktiga område, arbetet mot hedersrelaterat våld och förtryck, som ett av våra högst prioriterade områden. Det är min förhoppning att även andra chefer inom myndigheter gör detsamma.

Tillsammans kan vi bidra till att alla barn och unga får det stöd de har behov av och rätt till.

Elisabet Nilsson
Landshövding

Juno Blom
Utvecklingsledare

Innehållsförteckning

FÖRORD	3
INNEHÅLLSFÖRTECKNING	4
SAMMANFATTNING	6
FÖRSLAG	8
1. INLEDNING	9
DENNA RAPPORT	9
UNDERLAGET TILL RAPPORTEN.....	9
LÄNSSTYRELSESNAS UPPDRAG INOM OMRÅDET	10
RAPPORTENS DISPOSITION	10
2. VÅGA GÖRA SKILLNAD	12
SAMMANFATTNING FÖRRA ÅRETS RAPPORT	12
VAD SOM HAR GJORTS 2016.....	12
<i>Utbildningar m.m.</i>	13
UNDERLAG FÖR IMPLEMENTERING OCH UTVECKLING.....	15
UPPFÖLJNING AV PILOTKOMMUNERNA I VÅGA GÖRA SKILLNAD	16
ENKÄTEN	16
3. VÅGA SE	18
SAMMANFATTNING FÖRRA ÅRETS RAPPORT	18
VAD SOM HAR GJORTS 2016.....	18
<i>Utbildningssatsningar</i>	18
<i>Iakttagelser från utbildningssatsningar</i>	19
<i>Hur ser kunskapen ut?</i>	19
<i>Goda exempel i kommuner och landsting/regioner</i>	19
<i>Vad brister och vad behöver utvecklas?</i>	20
<i>Viktigaste åtgärderna, nationellt, regionalt, lokalt?</i>	20
4. FÖRÄLDRASTÖD/FÖREBYGGANDE	21
SAMMANFATTNING FÖRRA ÅRETS RAPPORT	21
<i>Förslag</i>	21
VAD SOM HAR GJORTS 2016.....	21
REDOVISNING AV IDENTIFIERADE ARBETSMETODER OCH UTVECKLING	22
<i>Att vara förälder i Sverige</i>	22
<i>Bygga Broar</i>	22
<i>Ur barnens perspektiv</i>	23
REDOVISNING AV ANDRA ARBETSMETODER.....	23
<i>Ladnaan</i>	23
<i>Dags att prata</i>	24
<i>Familj och föräldraskap</i>	24
REDOVISNING AV NYA ARBETSMETODER	24
<i>Älskade Barn</i>	24
<i>UMO Ungdomsmottagningen på nätet</i>	25
<i>Länsstyrelsen Stockholm och RFSU</i>	25

FÖREBYGGANDE ARBETE TILL BARN OCH UNGA SOM KAN ANVÄNDAS ÄVEN TILL FÖRÄLDRAR?	26
<i>Mognad och Livsutrymme</i>	26
<i>Det handlar om kärlek - Kärleken är fri</i>	26
5. REFLEKTIONER OCH FÖRSLAG	29
VÅGA GÖRA SKILLNAD	29
<i>Synliggör problematiken</i>	29
<i>Förebygg</i>	29
<i>Vidta åtgärder till stöd och skydd m.m.</i>	30
<i>Framgångsfaktorer</i>	30
VÅGA SE	30
FÖRÄLDRASTÖD/FÖREBYGGANDE ARBETE	31
<i>Framtida satsningar inom befintliga strukturer</i>	32
LÄNSSTYRELSEN ÖSTERGÖTLANDS FÖRSLAG	34
REFERENSER	35
BILAGOR	37
BILAGA 1. LÄNSSTYRELSEN ÖSTERGÖTLANDS REGERINGSUPPDRAG.....	37
BILAGA 2. UTDRAG UR <i>UNDERLAG FÖR UTVECKLING OCH IMPLEMENTERING</i>	39

Sammanfattning

Det som redovisas i denna rapport syftar till att beskriva Länsstyrelsen Östergötlands arbete med tre regeringsuppdrag:

1. sprida vägledningen *Våga göra skillnad* och genomföra utbildningssatsningar,
2. sprida vägledningen *Våga se* och genomföra utbildningssatsningar, samt
3. sprida kunskap om och följa upp arbetet med *föräldrastöd och förebyggande arbete*.

Länsstyrelsen Östergötland anser att samtliga tre uppdrag ska ses som en helhet där samverkan sker mellan de olika uppdragen för att få mest effekt och kvalitet i arbetet.

Inom ramen för uppdraget *Våga göra skillnad* har Länsstyrelsen Östergötland bland annat i år genomfört drygt 140 utbildningstillfällen i hela landet. Föreläsningar och utbildningar har genomförts i samtliga 21 län. Länsstyrelsen Östergötland har under året nått ut till yrkesverksamma i över hälften av landets kommuner.

Länsstyrelsen Östergötlands arbete med samordnade utbildningssatsningar i samarbete med övriga länsstyrelser samt uppföljning har medfört att kunskap har nått ut och implementerats i högre grad i kommuner och andra myndigheter. En viktig del i arbetet är att Länsstyrelsen Östergötland även riktat utbildningsinsatser till chefer och politiker. Länsstyrelsen Östergötland uppmärksammar att det pågår ett utvecklingsarbete i många kommuner och myndigheter inom området. Det är positivt men det är fortfarande stora skillnader mellan kunskaper och insatser för utsatta mellan olika kommuner och inom kommuner. Det är även fortsatta skillnader i hur gällande lagstiftning tillämpas hos myndigheter. Länsstyrelsen Östergötland anser utifrån långvarig erfarenhet av arbete mot hedersrelaterat våld och förtryck att det finns vissa viktiga aspekter och förutsättningar för att arbetet inom en kommun eller verksamhet fungerar bättre. För att kunna göra ett bra arbete krävs ofta att problematiken med hedersrelaterat våld och förtryck och dess olika uttrycksformer barnåktenskap, tvångsåktenskap, könsstympning har uppmärksamats och blivit en del i ordinarie arbete. Det handlar bland annat om att kommuner och myndigheter måste synliggöra, förebygga och vidta åtgärder i arbetet mot hedersrelaterat våld och förtryck.

Länsstyrelsen Östergötlands arbete med *Våga göra skillnad* och andra uppdrag visar på en del framgångsfaktorer som kan identifieras inom myndigheter när arbetet med utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck bedrivs med god kvalitet. Dessa faktorer är bland annat:

- Kunskap om hedersrelaterat våld och förtryck finns
- Man ser helheten i utredningar
- Stöd och skydd för utsatta tillgodoses
- Målsägandebiträde/särskild företrädare för barn tillsätts vid misstanke om brott
- Snabbt agerande från myndigheter
- Konkret fungerande samverkan mellan myndigheter och organisationer

En viktig iakttagelse under åren med arbetet i *Våga göra skillnad* samt Länsstyrelsen Östergötlands övriga uppdrag är barns allvarliga och omfattande utsatthet. Det finns ett fortsatt behov av att öka fokus på kunskap om barns utsatthet, deras livsvillkor och utsatta belägenhet och att gällande lagstiftning måste tillämpas. Ett exempel på brister är myndigheternas passivitet i arbetet med ensamkommande asylsökande flickor i

barnåktenskap. En annan aspekt är att det oftast handlar om flera förövare som barnet står i ett starkt beroendeförhållande till. Några ytterligare erfarenheter från arbetet med uppdraget är:

- Andelen ärenden som gäller hedersrelaterat våld och förtryck ökar
- Kunskapen om hedersrelaterat våld och förtryck måste stärkas hos alla myndigheter
- Det är stora skillnader i kunskap och agerande från t.ex. socialtjänsten i olika kommuner
- Stöd och skydd måste förbättras för utsatta
- Passivitet istället för aktivitet från myndigheter har gjort att barn förts utomlands
- Samverkan måste förbättras mellan olika myndigheter t.ex. socialtjänsten och Migrationsverket

Länsstyrelsen Östergötlands utbildningsinsatser om könsstymning och sprida vägledningen inom uppdraget *Våga se* visar att det behövs fortsatt kunskap om könsstymning inom olika myndigheter. Det är nödvändigt för att synliggöra problematiken och för att förebygga att könsstymning ska ske framöver. Det är även viktigt för att vidta åtgärder till stöd och vård för redan utsatta. Länsstyrelsen Östergötland menar att det har gjorts satsningar tidigare från regeringen mot könsstymning som inte har varit långsiktiga. Detta har medfört att kunskap och rutiner inte har implementerats i ordinarie verksamhet inom myndigheter.

Länsstyrelsen Östergötland anser att en viktig aspekt framöver är att kunskap om könsstymning, lagstiftning, m.m. omsätts i praktiken i alla kommuner och landsting/regioner. Ett stort ansvar för att det ska fungera ligger på chefer och politiker på lokal och regional nivå. Detta för att arbetet mot könsstymning ska synliggöras så att könsstymning kan förebyggas och åtgärder vidtas till stöd, skydd och vård. Nedan följer några exempel på vad Länsstyrelsen Östergötlands arbete med att sprida vägledningen *Våga se* medfört:

- Problematiken med könsstymning har synliggjorts.
- Stort engagemang och intresse kring arbetet mot könsstymning har skapats.
- Kunskap om könsstymning, dess konsekvenser och lagstiftningen har ökat.
- Flera kommuner och landsting/regioner har tagit fram rutiner och riktlinjer.
- Fler utsatta kan få vård.

Länsstyrelsen Östergötland anser att följande områden behöver utvecklas:

- Kunskap om könsstymning behöver finnas i alla relevanta myndigheter.
- Det måste finnas tydliga rutiner och riktlinjer inom socialtjänstens och hälso- och sjukvårdens verksamheter.
- Politiker samt chefer måste ta ansvar för området och det måste skapas ett systematiskt arbete som följs upp i kommunerna och landstingen/regionerna.
- En nationell handlingsplan bör tas fram med tydliggörande av ansvar hos olika myndigheter för att arbetet ska fortsätta på nationell, regional och lokal nivå.

Länsstyrelsen Östergötlands erfarenheter av arbete med uppdrag, när det gäller hedersrelaterat våld och förtryck är att barn och unga själva uppger att insatser och åtgärder måste riktas mot föräldrarna. Föräldrarna behöver stöd för att förändra sig.

Länsstyrelsen Östergötland anser att det är viktigt med tidigt främjande och förebyggande arbete samt föräldraskapsstöd för att förhindra destruktiva beteenden och kollektiva värderingar, normer och traditioner som kan leda till hedersrelaterat våld och förtryck. Insatser behöver fortsätta utvecklas inom detta område i betydligt högre utsträckning än vad som skett hittills. I rapporten finns flera förslag på intressanta metoder som behöver utvecklas vidare och utvärderas. Befintliga föräldraskapsstödsprogram kan behöva anpassas och utvecklas så de mer passar de varierande behov som kan finnas när det gäller universellt och riktat stöd till föräldrar för att förebygga och motverka hedersrelaterat våld och förtryck. Våldsförebyggande arbete och föräldraskapsstöd behöver samordnas, bli tydlig, lättillgängligt och nå olika målgrupper under barns hela uppväxt. Det behöver även implementeras i ordinarie arbete.

Förslag

- Länsstyrelsen Östergötland välkomnar det fortsatta treåriga uppdrag som aviserats. Detta ger möjligheter att arbeta vidare utifrån ett mer långsiktigt perspektiv. Länsstyrelsen avser att återkomma till regeringen med reflektioner kring det fortsatta treåriga uppdraget, inklusive det kommande samarbetet med Jämställdhetsmyndigheten.
- Strukturerade samordnade utbildningssatsningar och uppföljningar som genomförs i samverkan med länsstyrelserna.
- Riktade informations- och utbildningsinsatser till chefer och politiker.
- I de material, publikationer och utbildningar om barn och unga som far illa eller riskerar att fara illa, som andra myndigheter tar fram till yrkesverksamma är det viktigt att hedersrelaterat våld och förtryck och dess olika uttrycksformer som barnäktenskap, tvångsäktenskap och könsstymning av flickor och kvinnor, alltid ingår som en del.
- Satsningar mot könsstymning som leder till att arbetet implementeras i ordinarie rutiner/strukturer.
- Konkreta riktade satsningar på förebyggande arbete och föräldraskapsstöd för att motverka hedersrelaterat våld och förtryck samt uppföljning och utvärdering.
- Föräldraskapsstödsatsningar måste inkludera området hedersrelaterat våld och förtryck.

1. Inledning

Länsstyrelsen Östergötland har sedan 2005 haft nationella regeringsuppdrag som syftar till att förebygga och motverka hedersrelaterat våld och förtryck.¹ Uppdragen har redovisats årligen till regeringen, de senaste rapporterna överlämnades i februari och mars 2016.² Uppdragen har bland annat handlat om att:

- utveckla och sprida information till yrkesverksamma, ideellt verksamma, barn och unga samt vårdnadshavare
- öka kunskapen om hedersrelaterat våld och förtryck hos bland annat yrkesverksamma
- ge råd och vägledning i ärenden som rör hedersrelaterat våld och förtryck

Detta har gjorts genom att till exempel utveckla och ansvara för ett nationellt kompetensteam, anordna och medverka i utbildningsinsatser, ge råd och vägledning i ärenden till yrkesverksamma och ideellt verksamma genom en stödtelefon, samordna nätverk för nationella myndigheter respektive för länsstyrelserna, fördela nationella projektmedel till myndigheter, kommuner och ideella organisationer, ta fram och sprida olika slags publikationer och informationsmaterial samt utveckla en webbplats.³

Denna rapport

Det uppdrag som redovisas i denna rapport syftar till att beskriva Länsstyrelsen Östergötlands tre regeringsuppdrag:

- sprida vägledningen *Våga göra skillnad* och genomföra utbildningssatsningar,
- sprida vägledningen *Våga se* och genomföra utbildningssatsningar, samt
- sprida kunskap om och följa upp arbetet med *föräldrastöd och förebyggande arbete*.

Länsstyrelsen Östergötland anser att samtliga tre uppdrag ska ses som en helhet där samverkan sker mellan de olika uppdragen för att få mest effekt och kvalitet i arbetet. Vissa utbildningstillfällen kan ses som en del av insatser inom ramen för två eller alla tre av uppdragen.

Underlaget till rapporten

De uppgifter som redovisas i rapporten har framför allt samlats in genom erfarenheter och redovisning av olika utbildningssatsningar som genomförts inom ramen för uppdragen. Samtliga utbildningstillfällen har dokumenterats. För att följa upp utvecklingen i de sex pilotkommunerna i *Våga göra skillnad* har en enkät skickats till samtliga medverkande kommuner.

¹ Dessutom har samtliga länsstyrelser regionala uppdrag inom området.

² Se rapporterna *Nationella Kompetensteamet – slutredovisning. Rapport nr. 2016:03; Uppdrag att sprida Våga se – slutredovisning. Rapport nr. 2016:04; Uppdrag att sprida Våga göra skillnad – slutredovisning. Rapport nr. 2016:05; Kartläggning föräldrastöd – slutredovisning. Rapport nr. 2016:06; Att förebygga hedersrelaterat våld och förtryck. Slutredovisning av länsstyrelsernas uppdrag att främja och lämna stöd till insatser. Samtliga rapporter är publicerade under 2016 av Länsstyrelsen Östergötland.*

³ För en mer detaljerad bakgrundsbeskrivning, se bland annat förra årets rapport om Kompetensteamuppdraget: *Nationella Kompetensteamet – slutredovisning. Rapport nr. 2016:03 (Länsstyrelsen Östergötland, 2016).*

Uppföljning av pågående arbete med föräldrastöd har framför allt koncentrerats till de verksamheter som identifierats i tidigare kartläggning av föräldrastödsinsatser för att motverka hedersrelaterat våld och förtryck.⁴

Dessutom ingår i rapporten en del av de projekt och verksamheter som även beskrivs i rapporten om länsstyrelsernas arbete.⁵

Länsstyrelsernas uppdrag inom området

Samtliga länsstyrelser har ett samordningsuppdrag som inkluderar hedersrelaterat våld och förtryck samt ett kompetens- och metodstödsuppdrag. Sedan flera år samarbetar länsstyrelserna för att samordna insatserna. Länsstyrelsernas gemensamma uppdrag inom området redovisas i en rapport.⁶

Länsstyrelsen Östergötlands Nationella kompetensteam redovisas även i särskild rapport.⁷

Rapportens disposition

De följande tre avsnitten beskriver de tre olika uppdragen, vad Länsstyrelsen Östergötland genomfört för insatser och erfarenheter av dessa uppdrag. Rapportens sista avsnitt innehåller avslutande reflektioner och slutsatser samt förslag. Därefter följer referenser och bilagor.

Jämställdhetsmyndighet och Nationell strategi

I detta avsnitt beskrivs kortfattat Jämställdhetsmyndigheten och den nationella strategin mot mäns våld mot kvinnor.

I november 2016 presenterade regeringen den jämställdhetspolitiska skrivelsen *Makt, mål och myndighet – feministisk politik för en jämställd framtid samt en tioårig nationell strategi för att förebygga och bekämpa mäns våld mot kvinnor*.⁸

Jämställdhetsmyndighet och nationella uppdrag

Den 1 januari 2018 kommer den nya Jämställdhetsmyndigheten att inrättas, den kommer att placeras i Göteborg och en organisationskommitté har tillsatts.⁹ Jämställdhetsmyndigheten ska bidra till en strategisk sammanhållen och hållbar styrning och ett effektivt genomförande av jämställdhetspolitiken. Myndigheten ska ansvara för uppföljning, analys, samordning, kunskap och stöd utifrån de jämställdhetspolitiska målen.

Nationell strategi mot mäns våld mot kvinnor

I skrivelsen ingår en tioårig nationell strategi som omfattar mäns våld mot kvinnor, inklusive hedersrelaterat våld och förtryck samt prostitution och människohandel för sexuella ändamål.¹⁰ För att stärka förutsättningarna att nå det jämställdhetspolitiska delmålet att mäns våld mot kvinnor ska upphöra kommer regeringen särskilt att

⁴ Länsstyrelsen Östergötland (2016)

⁵ Länsstyrelsen Östergötland (2017)

⁶ Länsstyrelsen Östergötland (2017)

⁷ Länsstyrelsen Östergötland (2017)

⁸ Regeringens skrivelse 2016/17:10 Makt, mål och myndighet – feministisk politik för en jämställd framtid

⁹ Dir.2016:108

¹⁰ Nationell strategi, Kap 5, i Skr. 2016/17:10

fokusera på förebyggande insatser. Regeringen har även beslutat om ett åtgärdsprogram inom området för åren 2017-2020.

2. Våga göra skillnad

I detta avsnitt beskrivs uppdraget *Våga göra skillnad* samt vad Länsstyrelsen Östergötland gjort i uppdraget och Länsstyrelsens erfarenheter. Här redovisar Länsstyrelsen även en uppföljning via enkät som genomförts med de sex kommuner som inledningsvis medverkade i projektet *Våga göra skillnad*.¹¹ Inledningsvis redovisas föregående års rapport och slutsatser.

Sammanfattning förra årets rapport

Nedan beskrivs förslag från förra årets rapport i arbetet mot hedersrelaterat våld och förtryck som identifierats i arbetet med att sprida vägledningen *Våga göra skillnad*.¹²

Länsstyrelsen Östergötlands förslag

Länsstyrelsen Östergötland tog i förra årets rapport upp att det finns fortsatt behov av att nationellt bedriva ett strategiskt och övergripande arbete mot hedersrelaterat våld och förtryck. Behoven handlar bland annat om att sprida kunskap och information genom utbildningsinsatser, arbete med metodstöd samt vägledning, konkreta råd och stöd för yrkessamma och ideellt verksamma. Det finns mycket kvar att göra för att bygga ett hållbart system såväl nationellt, regionalt som lokalt för att se till att arbetet fortsätter utvecklas så att de utsattas behov och deras rättigheter tillgodoses oavsett var i Sverige de är bosatta.

Länsstyrelsen Östergötlands förslag var bland annat:

- Långsiktiga uppdrag för att fortsätta det redan påbörjade arbetet med att sprida vägledningarna *Våga se* och *Våga göra skillnad*.
- Regelbundet följa upp det arbete som påbörjats i landet, via de olika länsstyrelserna.
- Riktade informations- och utbildningsinsatser till chefer och politiker på alla nivåer för att synliggöra deras ansvar för målgruppen.
- Fortsätta utveckla lättillgängligt och användarvänligt informationsmaterial till barn och unga samt föräldrar.
- Att hedersrelaterat våld och förtryck och dess olika uttrycksformer som barnåktenskap, tvångsäktenskap och könsstympning av flickor och kvinnor, alltid synliggörs och ingår som en del i de publikationer och utbildningar om barn och unga som far illa eller riskerar att fara illa, som andra myndigheter tar fram till yrkesverksamma.

Vad som har gjorts 2016

Nedan redovisar Länsstyrelsen Östergötland de olika utbildningsinsatser som genomförts under året när det gäller hedersrelaterat våld och förtryck inom uppdraget *Våga göra skillnad*. I uppdraget ingår att sprida kunskap, ge vägledning och utbilda myndigheter. Länsstyrelsen Östergötland anser att samtliga tre uppdrag ska ses som en helhet där samverkan sker mellan de olika uppdragen för att få mest effekt och kvalitet i arbetet.

¹¹ Borlänge, Karlstad, Norrköping, Söderhamn, Umeå, Västerås

¹² Länsstyrelsen Östergötland (2016)

Utbildningar m.m.

Länsstyrelsen Östergötland har i huvudsak fortsatt fokusera på att genomföra flera stora strukturerade utbildningssatsningar för yrkesverksamma, chefer och politiker inom *Våga göra skillnad*. Länsstyrelsen Östergötland har samverkat med länsstyrelserna via länsstyrelsenätverket där samtliga länsstyrelser medverkar. Större utbildningssatsningar har skett tillsammans med länsstyrelserna i bland annat Halland, Jönköping, Kronoberg, Västernorrland och Östergötland. Uppföljning av de gemensamma konferenserna har även genomförts. Länsstyrelsen Östergötland har arbetat mer strukturerat riktat mot politiker och chefer under det senaste året eftersom Länsstyrelsen anser att det är en framgångsfaktor när det gäller att implementera kunskaper och höja kvaliteten i arbetet.

Länsstyrelsen Östergötland har i år genomfört drygt 140 utbildningstillfällen i hela landet. Föreläsningar och utbildningar har genomförts i samtliga 21 län. Länsstyrelsen Östergötland har under året nått ut till yrkesverksamma i över hälften av landets kommuner. Utbildningarna har främst riktat sig till socialtjänst, skola, hälso- och sjukvård och polis. Vid många konferenser har även åklagare, personal från Hem för vård eller boende (HVB) och ideella organisationer samt från andra myndigheter medverkat.

Utbildningssatsningar i samarbete med länsstyrelserna

Länsstyrelsen Östergötland har gjort särskilda utbildningspaket inom ramen för uppdraget *Våga göra skillnad*. Detta för att sprida vägledningen och öka kunskapen om hedersrelaterat våld och förtryck. Utbildningspaketet innehåller grundläggande basutbildning samt yrkesvisa föreläsningar för t.ex. polis, skola, socialtjänst och uppföljning med politiker och chefer. Utbildningen pågår i två dagar. Syftet med den senare uppföljningen under en dag är att försöka ställa krav på medverkande myndigheter så att de omsätter kunskapen i praktiskt arbete och att den implementeras i ordinarie verksamheter. Vid uppföljning får medverkande kommuner (socialtjänst, skola), Polismyndigheten, hälso- och sjukvården m.fl. redogöra för hur situationen ser ut inom myndigheten/verksamheten samt hur arbetet har fortgått eller utvecklats sedan första utbildningstillfället. Dessa utbildningssatsningar har genomförts i t.ex. Gotlands, Hallands, Jönköpings, Kronobergs och Östergötlands län. Genom att samordna dessa utbildningssatsningar med utvecklingsledare på respektive länsstyrelse, har Länsstyrelsen Östergötland nått ut till alla kommuner i länet. Utbildningarna har överlag varit fullbokade. Deltagarna har varit mellan 150 och 350 personer. En del konferenser har filmats och sänts via webb på grund av stort intresse och många personer på kölista. Vid en del särskilda satsningar för politiker och chefer kom det till exempel 50 personer i Kronobergs län.

Uppföljning har skett i respektive län cirka fyra-sex månader efter de första två utbildningsdagarna. Vid uppföljningen har yrkesverksamma som medverkat vid de första utbildningstillfällena medverkat. Frågeställningar som används vid uppföljning finns i Länsstyrelsen Östergötlands material *Underlag för utveckling och implementering*.¹³

Uppföljning har även skett med särskilda satsningar riktade till exempelvis personal på HVB-boenden för ensamkommande barn och gode män i Hallands län. Uppföljningsföreläsningar anpassas efter de specifika behov som finns i respektive län.

¹³ Se bilaga 2. Utdrag ur *Underlag för utveckling och implementering*.

Länsstyrelsen Östergötland har även haft flera utbildningssatsningar och uppföljningar i bland annat Jämtlands, Kalmar, Norrbottens, Västernorrlands samt Västerbottens län.

Andra föreläsningar och konferenser

Länsstyrelsen har arrangerat eller medverkat i flera stora konferenser och utbildningsinsatser under året:

- Barnäktenskap i Oslo arrangerat av svenska ambassaden och tre länsstyrelser
- Olika seminarier i riksdagen om hedersrelaterat våld och förtryck
- Seminarier med olika organisationer som exempelvis Glöm aldrig Pela och Fadime föreningen (Gapf), Riksorganisationen för kvinnojourer och tjejjourer i Sverige (Roks)
- Sveriges Kommuner och Landstings (SKL) utbildningar.

Länsstyrelsen Östergötland har medverkat på regionala konferenser om könsstämpning och på regionala konferenser om förebyggande arbete. Inom ramen för detta uppdrag har arbetet ofta samordnats med uppdragen *Våga se* och *Föräldrastöd/förebyggande*.

Länsstyrelsen Östergötland har även deltagit i flera seminarier och panelsamtal i bland annat Almedalen och Mänskliga Rättighetsdagarna.

Enskilda föreläsningar

Länsstyrelsen Östergötland har medverkat på särskild spetsutbildning/riktade satsningar till särskilda regionala resursteam i bland annat Jönköpings län och Västernorrlands län. Länsstyrelsen Östergötland har medverkat på föreläsningar på universitet för socionomstudenter och läkarstudenter samt föreläsningar för barnmorskor och sjuksköterskor. Utbildning har genomförts för poliser regionalt och i samband med enskilda ärenden. Föreläsningar har också genomförts för olika ideella organisationer som t.ex., kvinnojourer och tjejjourer samt andra organisationer som arbetar mot hedersrelaterat våld och förtryck.

Utbildning för chefer på myndigheter

Länsstyrelsen Östergötland har genomfört möten och föreläsning för bland annat chefer på Försäkringskassans huvudkontor. Föreläsningen direktsändes via webb för andra regionala chefer inom Försäkringskassan.

Rättsväsendet

Utbildningar har genomförts med Domstolsverket, förvaltningsrätter i Norrbotten och Västerbotten. I de regionala satsningarna i samverkan med länsstyrelserna har både polis och åklagare medverkat.

Länsstyrelsen Östergötland har medverkat på Kriminalvårdsstyrelsens utbildning om brottsofferarbete för personal inom frivården, häkten, och anstalter.

Länsstyrelsen Östergötland medverkar även kontinuerligt på Polismyndighetens och Åklagarmyndighetens nationella utbildningar om hedersrelaterat våld och förtryck.

Kampanjer

Länsstyrelsen Östergötland har tagit fram material, affischer m.m. och i samverkan med andra länsstyrelser spridit information om material som ingår i *Våga göra skillnad* och *Våga se*, rapporter, vägledningar, informationsfilmer, stödtelefonen och webbplatsen.

Syftet har varit att sprida information om risken för att barn och unga utsätts för barnäktenskap och tvångsäktenskap, särskilt i samband med sommarlovet. Syftet har också varit att sprida kunskap om den information och vägledning som finns gällande hedersrelaterat våld och förtryck, stödtelefonen och webbplatsen.

Vi strävar efter att nå ut med information och material så ingen inom myndigheter och organisationer ska vara ovetande om området eller var kunskap finns och vägledning går att få.

Myndighetsnätverk

Länsstyrelsen Östergötlands myndighetsnätverk¹⁴ är ett viktigt forum för att presentera erfarenheter från pågående uppdrag som t.ex. *Våga göra skillnad*, erfarenheter från utbildningssatsningar och stödtelefon. En viktig del under året har varit att informera om exempelvis ensamkommande gifta barn i barnäktenskap och myndigheternas brister. Nätverket är även viktigt för att få ta del av pågående arbete inom området på de olika myndigheterna och organisationerna. Ett exempel på detta är Åklagarmyndighetens rapport om kartläggning av brott gällande äktenskapstvång. Myndighetsnätverket bidrar också till samarbete kring olika frågor inom området samt till samordning av myndigheternas arbete. Till nätverket bjuds även andra myndigheter och organisationer in med kopplingar till området. Ett exempel på detta är Nationella samordnaren mot våldsbejakande extremism.

Länsstyrelsenätverk

Länsstyrelsenätverket består av samtliga 21 länsstyrelser. Nätverket fyller en viktig funktion för att sprida Länsstyrelsen Östergötlands erfarenheter från pågående nationella uppdrag, stödtelefon och utbildningar för andra länsstyrelser. Nätverket ger även möjlighet att få ta del av de olika länsstyrelsernas pågående arbete och erfarenheter i de olika länen. Det blir därmed en tydlig koppling och samordning mellan den nationella, regionala och lokala nivån. Nätverket är även ett viktigt forum för att samverka kring gemensamma strukturerade utbildningssatsningar som genomförts i flera län, gemensamma kampanjer och konferenser, framtagande och spridning av material m.m.

Kompotten

Länsstyrelsen Östergötland ansvarar även för *Kompotten* som är ett samarbete mellan 44 kommuner när personer som utsatts för våld måste få stöd och byta bostadsort. Nätverket ger Länsstyrelsen Östergötland möjlighet att informera om och sprida kunskap om pågående arbete och uppdrag som *Våga göra skillnad* och sprida kunskap om kommande rapporter m.m. Dessutom ger detta nätverk även möjlighet att få ta del av kommunernas behov, dilemman och svårigheter när det gäller arbetet mot hedersrelaterat våld och förtryck. Till exempel uppger två tredjedelar av kommunerna att det skett en ökning av ärenden gällande hedersrelaterat våld och förtryck under de senaste två åren.

Underlag för implementering och utveckling

Länsstyrelsen Östergötland har tagit fram ett underlag som stöd för att myndigheter ska kunna utveckla arbetet i kommunerna. Dokumentet bygger bland annat på de erfarenheter som Länsstyrelsen Östergötland erhöll från sex pilotkommuner genom

¹⁴ 18 myndigheter och organisationer ingår i nätverket, bland annat Barnombudsmannen, Kriminalvården, Polismyndigheten, Skolverket, Socialstyrelsen, Åklagarmyndigheten.

regeringsuppdraget att sprida *Våga göra skillnad*¹⁵ samt erfarenheter av utbildningssatsningar och olika uppdrag under de senaste åren.

Myndigheter har ett stort ansvar att följa gällande lagstiftning och bedriva verksamhet av god kvalitet samt utveckla och implementera arbetet mot hedersrelaterat våld och förtryck i ordinarie verksamhet, inklusive rutiner internt och för extern samverkan.

För att säkerställa att utsatta ska få det stöd och skydd de har behov av och rätt till är det viktigt att utbildningsinsatser samt utvecklings- och förändringsarbete som initieras följs upp. En del av detta är att yrkesverksamma får möjlighet att reflektera och analysera kring hanteringen av dessa ärenden. Det är också viktigt att chefer och politiker är involverade i arbetet och tar sitt ansvar.

Uppföljning av pilotkommunerna i *Våga göra skillnad*

Under åren 2012 till 2013 pågick Länsstyrelsen Östergötlands vägledningsprojekt *Våga göra skillnad*. Projektet genomfördes i samverkan med sex pilotkommuner; Borlänge, Karlstad, Norrköping, Söderhamn, Umeå och Västerås. Pilotkommunerna valdes ut på grund av bland annat; erfarenhet av placeringar av unga utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck, att nyckelpersoner i kommunen hade någon form av utbildning när det gäller hedersrelaterat våld och förtryck, att kommunen hade erfarenheter av samverkan med andra myndigheter och berörda parter, att kommunen var villig att avsätta tid för arbetet och att det fanns andra aktörer som polis och skola som kunde och ville avsätta tid för arbetet. Regeringsuppdraget redovisades 2015 i en slutrapport.¹⁶ I slutrapporten redovisas att de sex medverkande kommunerna genomförde flera utbildningsinsatser under tiden projektet pågick. Utvecklingsarbetet med fokus på att förebygga och upptäcka hedersrelaterat våld och förtryck och att erbjuda stöd och skydd till de som utsatts ledde också bland annat till att det utsågs samordnare, togs fram handlingsplaner och att samverkansgrupper utvecklades. Av rapporten framgår att kunskapen om hedersrelaterat våld och förtryck och dess olika uttrycksformer som till exempel barnåktenskap, tvångsåktenskap och könsstympning ökade och att stöd och skydd för utsatta utvecklades positivt i kommunerna under projektet.

För att följa upp projektet *Våga göra skillnad* har en enkät skickats till yrkesverksamma inom bland annat socialtjänst och skola som på ett eller annat sätt har medverkat i projektet. Genom enkäten vill Länsstyrelsen se hur kommunerna arbetar efter det att projektet *Våga göra skillnad* avslutades.

Enkäten

Enkäten skickades till 60 personer i de sex kommunerna och 26 personer har besvarat den. De svarande kommer från alla kommunerna, svarsfrekvensen mellan kommunerna är dock ojämnt fördelad. I en kommun har någon enstaka person svarat i andra kommuner har sex personer svarat. Svaren skiljer sig åt även inom kommunerna. Till exempel kan det finnas negativa beskrivningar från en aktör (socialtjänst) medan en annan aktör (skolan) beskriver en positiv bild.

De som svarat arbetar i huvudsak inom socialtjänst och skola. Det är svårt att dra några större slutsatser av enkätsvaren men Länsstyrelsen Östergötland planerar att följa upp

¹⁵ Länsstyrelsen Östergötland (2013) *Våga göra skillnad*

¹⁶ Länsstyrelsen Östergötland (2015) *Våga göra skillnad*

situationen i kommunerna framöver via intervjuer och möten med kommunerna. Nedan följer några exempel på svaren i enkäten.

Har det under åren 2014-2016 funnits tydlig ledning och mandat i kommunen för att förebygga, upptäcka och åtgärda hedersrelaterat våld och förtryck?

Hälften av kommunerna uppger att arbetet inte fungerat under de senaste åren på grund av bristande ledarskap och stor personalomsättning. En del beskriver att det finns tydligt mandat i vissa verksamheter i kommunen. I en kommun finns det inte inom socialtjänsten men inom skolan. En kommun beskriver det som att de var med i projektet och fick ett tydligt mandat som också håller i sig efter projektets slut. Deltagandet i projektet var ett resultat av att politiken satt fokus på dessa frågor.

Hur uppfattar du att samverkan kring arbetet mot hedersrelaterat våld och förtryck fungerar i praktiken?

Cirka hälften tycker att samverkan fungerar medelbra. En kommun anser att samverkan är dålig och två att samverkan är bra. Här finns exempel på kommuner som fortsatt utveckla arbetet och kommuner som snarare har försämrats i arbetet med utsatta.

Har det under åren 2014-2016 skett kunskapshöjande insatser i kommunen/verksamheten för att förebygga, upptäcka och åtgärda hedersrelaterat våld och förtryck?

Samtliga kommuner har haft olika utbildningssatsningar inom området riktade till olika personalgrupper.

Hur är kunskapen om hedersrelaterat våld och förtryck inom kommunen/verksamheten?

Hälften av kommunerna beskriver att de har medelgod kunskap inom området. I två andra kommuner kan viss personal mycket, andra vet att de behöver söka svar men många vet ingenting alls om hedersrelaterat våld och förtryck. Det saknas fortfarande bred kunskap och kunskap om vart man kan vända sig. Eftersom personalomsättningen i de enheter som utreder barn och unga samt vuxna våldsutsatta är relativt hög försvinner kunskapen. Det krävs en ständig förnyelse. I en kommun är kunskapen dålig i kommunen i stort och arbetet har avstannat helt.

Hur är kunskapen om hedersrelaterat våld och förtryck nu jämfört med då ni var pilotkommun?

Tre av sex kommuner svarar att kunskapen är bättre nu. Men på grund av stor personalomsättning så behövs det hela tiden grundläggande utbildning.

Tror ni att det har skett förändringar kring antal ärenden som uppmärksammas av myndigheter jämfört med då ni var pilotkommun?

Majoriteten svarar ja. En del uppger att det blev ett "uppvaknande" och framför allt socialtjänsten blev medveten om att de hade låg kunskap om förekomst av hedersrelaterat våld och förtryck.

Flera kommuner beskriver att problematiken synliggjorde de egna bristerna i kunskap och rutiner. Frågor om statistik och kartläggning visar att ingen kommun har gjort någon kartläggning eller har statistik inom området. Endast enstaka verksamheter verkar ha någon form av statistik inom området. Ingen kommun har gjort någon kartläggning under de senaste åren.

3. Våga se

I detta avsnitt beskrivs uppdraget *Våga se* samt vad Länsstyrelsen Östergötland gjort i uppdraget och Länsstyrelsens erfarenheter. Inledningsvis redovisas föregående års rapport och slutsatser.¹⁷

Sammanfattning förra årets rapport

Länsstyrelsens förslag på fortsatt arbete mot könsstymning av flickor och kvinnor

Länsstyrelsen Östergötland påpekade i förra årets rapport vikten av att dra lärdom av den erfarenhet som finns i Sverige av tidigare satsningar, samt nuvarande satsningar, för att arbetet mot könsstymning av flickor och kvinnor ska bli en självklar del av myndigheters ordinarie verksamhet. Det behövs ännu fortsatta utbildningsinsatser för att öka grundkunskapen om könsstymning, skapa rutiner, implementera arbetssätt samt mer strukturerat arbeta med att synliggöra, förebygga och ge stöd och vård till alla som är könsstympade.

Länsstyrelsen Östergötland lämnade bland annat följande förslag till fortsatta satsningar:

- Det krävs fortsatta långsiktiga satsningar i arbete mot könsstymning av flickor och kvinnor.
- Det behövs tydlig och lättillgänglig information om lagsstiftning, könsstymning, barns rättigheter, föräldrars ansvar m.m. på olika språk som också sprids till olika verksamheter
- Förebyggande arbete på olika nivåer riktat till både barn och unga samt föräldrar i syfte att motverka och bryta skadliga sedvänjor och traditioner som könsstymning.
- Tillgodose att alla flickor och kvinnor som lider av konsekvenser av sin könsstymning ska få rätten till vård.
- Tillse att arbetet mot könsstymning ingår i ordinarie arbete, befintliga rutiner och styrdokument där det finns misstanke om barn som far illa.
- Skapa en fungerande konkret samverkan inom kommuner och mellan kommuner samt med olika myndigheter och organisationer.

Vad som har gjorts 2016

Länsstyrelsen Östergötland har arrangerat eller medverkat i många utbildningssatsningar i hela landet inom ramen för uppdraget *Våga göra skillnad* (se ovan). I flera av de satsningarna (t.ex. i Kronobergs län och Jönköpings län) har frågan om könsstymning av flickor och kvinnor varit inkluderad. Länsstyrelsen Östergötland har medvetet arbetat med att se uppdragen som en helhet och samverka och sprida kunskap om de olika uppdragen.

Utbildningssatsningar

Länsstyrelsen Östergötland har under år 2016 genomfört cirka fyrtio föreläsningar och utbildningssatsningar som rör arbetet mot könsstymning inom uppdraget *Våga se*. Det har handlat om bland annat: Utbilda skolpersonal, elevvård/elevhälsopersonal, personal inom socialtjänst, polis samt hälso- och sjukvård.

¹⁷ Länsstyrelsen Östergötland(2016)

Flertalet föreläsningar har skett i samarbete med länsstyrelserna. Några länsstyrelser som till exempel, Stockholms, Kalmar, Västra Götalands och Örebros län har gjort särskilda satsningar när det gäller arbetet mot könsstämpning.

Iakttagelser från utbildningssatsningar

Nedan följer iakttagelser från Länsstyrelsen Östergötlands föreläsare/utbildare samt reaktioner och synpunkter från deltagare på årets utbildningssatsningar i arbetet mot könsstämpning.

En av de viktigaste iakttagelserna är att yrkesverksamma är mycket intresserade och vill ha kunskap om könsstämpning och dess konsekvenser. Det finns ett stort engagemang och många som vill arbeta med området, men på grund av olika faktorer så förankras det inte i ordinarie arbete och strukturer, vilket medför att kommunerna inte kommer vidare och utvecklar arbetet inom området. Arbetet är sällan förankrat bland chefer och politiker. Många yrkesverksamma påtalar att ingen har mandat att arbeta vidare med frågan om könsstämpning när de kommer tillbaka till sitt arbete, rutiner saknas inom verksamheten eller mellan myndigheter. Osäkerhet hos personal i att ställa frågor om könsstämpning är vanligt förekommande. Skolsköterskor har till exempel inte som en rutin att ställa frågor om könsstämpning vid hälsoundersökningen. Chefer inom till exempel förskolor vågar inte heller alltid ta samtal med vårdnadshavare inför oro i samband med utlandsresor. Yrkesverksamma ser sällan kopplingen till hedersrelaterat våld och förtryck.

Hur ser kunskapen ut?

Kunskapsnivån är låg bland många deltagare på utbildningssatsningarna och inom flertalet myndigheter. Det är oftast några enskilda individer som verkar ha en del kunskap och har arbetat med området, men det systematiska arbetet i verksamheterna saknas ofta. Oroande är även att det i många verksamheter saknas rutiner inom hälso- och sjukvårdens olika verksamheter när det gäller arbete mot könsstämpning.

Det som brister inom olika områden är att det inte pratas om könsstämpning och dess konsekvenser. Detta ingår inte i ordinarie arbete med barns hälsa eller oro för att barn kan fara illa. Området prioriteras inte av cheferna.

Goda exempel i kommuner och landsting/regioner

Det finns även flera goda exempel där olika kommuner, landsting/regioner och verksamheter har kommit en bit på vägen i arbetet mot könsstämpning. Exempelvis finns det kommuner som har upprättat handlingsplaner som kan användas som stöd när yrkesverksamma möter målgruppen.

Borlänge, Falun Kalmar, Kristianstad och Ronneby är exempel på kommuner som arbetar strukturerat mot könsstämpning.

Ett exempel är en skolsköterska i Borlänge som har integrerat frågor om könsstämpning i hälsosamtal redan i årskurs ett. Detta arbete har pågått i flera år. Skolsköterskan frågar alla, mammor och pappor, som kommer från länder där könsstämpning är vanligt om deras dotter är könsstämpad eller inte. Oavsett om deras svar blir ja eller nej, passar skolsköterskan på att informera om lagstiftningen i Sverige och om barnkonventionen. Ett annat exempel är en kurator på ungdomsmottagningen i Stockholm som ställer frågor till alla tjejer som har bakgrund från de länderna där könsstämpning är vanligt förekommande. Kuratorn lyfter även könsstämpning vid besök på skolor och boende

för ensamkommande ungdomar. Det har blivit en rutin i arbetet att även könsstympning synliggörs.

Kunskapen varierar oftast i en kommun. Exempelvis kan utbildningsförvaltningen ha stor kunskap inom området och göra ett bra arbete medan arbetet inom hälso- och sjukvården inte kommit lika långt eller sker lika systematiskt.

Kunskaper inom hälso- och sjukvården inom olika landsting och regioner är också mycket varierande. De flesta yrkesverksamma har lite kunskap inom området men det finns några goda exempel. Stockholm läns landsting är ett landsting som arbetat länge och strukturerat mot könsstympning. Bland annat finns en särskild mottagning, AMEL-mottagningen, som har lång erfarenhet av att arbeta med könsstympade kvinnor. Dessutom finns sedan flera år ett arbete med rekonstruktion av klitoris för könsstympade flickor och kvinnor på Södersjukhuset.

Bra exempel inom hälso- och sjukvården är även Västra Götalandsregionen som håller på att ta fram riktlinjer i arbetet mot könsstympning inom regionen. Det kommer att beslutas av ledningen och gälla i hela regionen. Arbetet beräknas bli klart under 2017.

Länsstyrelsen Östergötland och Region Östergötland samarbetar med att ta fram vårdrutiner för personer som är könsstympade eller riskerar att bli könsstympade. Detta arbete ingår i vårdprocessprogrammet. Arbetet beräknas vara färdigt under hösten 2017.

Vad brister och vad behöver utvecklas?

Kunskapen behöver finnas i alla myndigheter. Idag är det stora skillnader. De flesta medarbetare och myndigheter har liten eller ingen kunskap om könsstympning.

Vad det gäller hälso- och sjukvården så finns en skillnad mellan när små flickor ska undersökas på en barnklinik jämfört med kunskapen på till exempel en kvinnoklinik. Det är viktigt att öka barnläkarnas kunskap, liksom personal på vårdcentraler inom området.

Viktigaste åtgärderna, nationellt, regionalt, lokalt?

Vi behöver tydligare nationella tvingande riktlinjer. Exempel på sådana kan vara hur BVC undersökningar ska gå till samt vid vilka åldrar skolsköterskor ställer frågor om könsstympning vid hälsosamtal, barnmorskemottagningens förebyggande arbete om mamman är könsstympad och gravid. Barnläkares, rättsläkares och gynekologers kunskap om könsstympning måste förbättras överlag.

Politiker samt chefer måste ta ansvar för området och det måste skapas ett systematiskt arbete som ska följas upp i kommuner och landsting.

En nationell handlingsplan med delat ansvar mellan olika myndigheter är viktigt för att arbetet ska fortsätta på nationell, regional och lokal nivå. En sådan handlingsplan bör revideras och utvärderas systematiskt.

Det är viktigt med helhetsperspektiv och att kunskap om att hedersrelaterat våld och förtryck inklusive könsstympning sker i ett sammanhang. Det är omöjligt att bedriva förändringsarbete om vi inte ser kontexten. Pojkar och män ska involveras i detta arbete. De är en del av lösningen.

4. Föräldrastöd/förebyggande

I detta avsnitt beskrivs uppdraget Föräldrastöd/förebyggande arbete samt vad Länsstyrelsen Östergötland gjort i uppdraget och Länsstyrelsens erfarenheter. Inledningsvis redovisas föregående års kartläggning, rapport och förslag.¹⁸

Sammanfattning förra årets rapport

Förslag

Länsstyrelsen Östergötland konstaterade i förra årets rapport utifrån genomförd kartläggning och samtal med olika aktörer att det är viktigt att det genomförs strukturerade och tydliga satsningar riktade till föräldrar för att förändra de destruktiva kulturella normer, traditioner och värderingar som kan leda till hedersrelaterat våld och förtryck.

Länsstyrelsen Östergötland ansåg att det ska finnas föräldrastöd under hela barnets uppväxt, 0-17 år. Stödet måste ske på olika sätt alltifrån information och individuellt stöd till föräldrastöd på olika våldspreventiva nivåer, men främst på universell nivå, för att nå olika målgrupper av föräldrar för att förebygga hedersrelaterat våld och förtryck.

Länsstyrelsen Östergötland sammanfattande bedömning var att bland annat nedanstående förslag bör genomföras för att utveckla arbetet inom området:

- Ta fram tydlig information och material om lagstiftning, rättigheter/skyldigheter, föräldrastöd m.m. så det blir tillgängligt på olika språk.
- Arbetet med att tidigt nå ut med föräldrastöd till föräldrar med utländsk bakgrund och för att förebygga hedersrelaterat våld och förtryck måste förbättras. (t.ex. på barnavårdscentral, mödravårdscentral, förskola, skola, Svenska för invandrare, flyktingmottagande/asyloboenden).
- De vanligaste använda föräldrastödsmetoderna skulle behöva anpassas och provas med att inkludera frågor som berör området hedersrelaterat våld och förtryck. Detta måste ses över och om det är möjligt prova.
- De metoder och arbetssätt som använts och utvärderats bör fortsätta att användas och ges stöd för utveckling, uppföljning och utvärdering.
- Nya metoder och arbetssätt bör fortsatt provas och utvecklas för att nå målgruppen och för att förebygga hedersrelaterat våld och förtryck.
- Fortsatt långsiktig forskning och utvärdering av metoder är nödvändigt.

Vad som har gjorts 2016

Nedan redovisas vad Länsstyrelsen Östergötland gjort inom området under året. En redovisning görs av de metoder Länsstyrelsen Östergötland identifierade i den tidigare kartläggningen och hur de utvecklats. En kort beskrivning görs även av en del exempel på förebyggande arbete/föräldraskapsstöd som identifierats under året och som håller på att utvecklas.

Länsstyrelsen Östergötland har vid konferenser om förebyggande arbete och andra konferenser samt vid de större utbildningssatsningarna i l länen under året spridit kunskap om de erfarenheter och resultat som framkom i kartläggningen.

¹⁸ Länsstyrelsen Östergötland (2016)

Länsstyrelsen har också spridit information om kartläggningen och dess resultat för myndighetsnätverket och länsstyrelsenätverket.

Redovisning av identifierade arbetsmetoder och utveckling

Nedan följer en redovisning av de tre modeller som identifierades i den tidigare genomförda kartläggningen av Länsstyrelsen Östergötland.¹⁹ Metoderna var *Att vara förälder i Sverige*, *Bygga broar* och *Ur barnens perspektiv*. I dessa metoder var arbetet bland annat riktat mot att förebygga hedersrelaterat våld och förtryck. Metoderna hade använts under en längre tid och var även utvärderade av Göteborgs universitet och Linnéuniversitetet.

Att vara förälder i Sverige

Länsstyrelsen i Stockholm och Stockholm stad har stöttat ett antal föräldrastödsprogram, varav några har riktat sig till utrikesfödda föräldrar.

Att vara förälder i ett land där du inte behärskar språket och saknar stödjande nätverk, där sedvänjor, lagar och regler är nya och där familjens roll skiljer sig från vad föräldrar är vana vid kan innebära svårigheter i föräldraskapet.

Att vara förälder i Sverige har bedrivits i Hässelby-Vällingby, Stockholms stad. Föräldracirkuläerna pågår under en längre tid, har olika teman och är processinriktade. *Att vara förälder i Sverige* har fokus på att stödja det goda föräldraskapet genom att mobilisera föräldrarnas resurser, stärka deras självförtroende och kombinera deras motivation med nya insikter och faktakunskap. Resurspersonerna som håller i cirkuläerna är viktiga. Genom att medverka i förberedelse och genomförande av cirkuläerna har deras kompetens ständigt breddats och fördjupats.

Modellens syfte är att förebygga våld i nära relationer och särskilt hedersrelaterat våld.

Bygga Broar

Bygga broar har tidigare år utvecklat ett utbildningskoncept riktat till pedagoger och andra inom förskolan till årskurs 3 med målsättningen att öka pedagogernas kompetens att föra processinriktade värdegrundsdialoger med föräldrar om bland annat barnuppfostran, sexualitet och familjebildning. Projektet syftar till en vidare spridning av utbildningskonceptet till övriga kommuner Halland samt Borås och stadsdelen Angered i Västra Götaland samt fortsatt koordinering av de redan påbörjade insatserna i Halmstad, Hörby, Lund och Västra Hisingen.

Arbetet avser också en vidareutveckling av utbildningskonceptet till ett föräldraskapsstöd i samverkan med bland annat socialtjänsten och ABF Halland för att nå föräldrar på andra arenor än förskola och skola. Särskilt fokus finns även på att utveckla strategier för förebyggande och åtgärdande insatser i Västra Hisingen samt att handleda, koordinera och skapa nätverk mellan de nyckelpersoner/resurser som är särskilt lämpade att vidareutveckla kompetensinsatserna lokalt. Under hösten 2015 genomförde Hörby en fem dagars utbildning i ”Processinriktad värdegrundsdialog – med barnen i centrum”. Målet är att främja en konstruktiv integrationsprocess, förebygga hedersrelaterat våld och förtryck samt stärka barn och ungas känslor av inkludering.

¹⁹ Länsstyrelsen Östergötland (2016) Kartläggning av föräldrastöd för att motverka hedersrelaterat våld och förtryck.

Flera utbildningssatsningar med metoden har genomförts inom kommunerna. Under hösten 2016 utbildade Lunds kommun pedagoger i förskolan i metoden. Utvecklingen av arbetet fortsätter kontinuerligt i de olika kommunerna. Det har också genomförts flera konferenser och erfarenhetsutbyten mellan de olika verksamheterna i kommunerna.

Ur barnens perspektiv

Ur barnens perspektiv bedrevs under åren 2008-2012 och sätter fokus på vuxnas ansvar för barns rätt att leva ett liv utan hot, våld och kränkningar. *Ur barnens perspektiv* kan användas i samtalsgrupper med barn eller vuxna, i förebyggande, stödjande såväl som behandlande syfte. Metoden består av flera delar:

- Broschyren Metodstöd till Ur barnens perspektiv
- Filmen "Jag att jag hade en mardröm"
- Spelet Måsvägen 12
- Broschyr om hur Ur barnens perspektiv kan användas inom Kriminalvården

Metodstödet är en kort skrift med information om barn som upplever våld, en beskrivning av metoden *Ur barnens perspektiv* och tips till de som ska leda samtalsgrupper. Metodstödet baseras bland annat på de samtalsgrupper som hållits inom projektet *Ur barnens perspektiv*. Ansvarig för materialet är Unizon. Filmen är den del av materialet som nu används mest i olika gruppverksamheter m.m.

Regionalt nätverk

Sedan hösten 2015 har ett regionalt nätverk med föräldrastödjande aktörer bildats i Stockholms län. Syftet med nätverket är bland annat att ge möjlighet till erfarenhetsutbyte, jämförelse och kunskapsöverföring. Vidare har en arbetsgrupp bildats med aktörer från nätverket för att kartlägga och ta fram ett metodstöd kring föräldraskapsstöd riktat till utrikesfödda föräldrar.

Föräldraskapsstödsarbetet är även en del i ett samordnat stöd, preventionspaketet, som är en viktig preventiv insats i flera av de sakområden som Länsstyrelsen Stockholm arbetar med, till exempel våld i nära relationer, hedersrelaterat våld, alkohol och narkotika samt integration.

Redovisning av andra arbetsmetoder

Nedan följer en redovisning av andra metoder som pågick och som även nämndes i Länsstyrelsens Östergötlands kartläggning.²⁰

Ladnaan

Samverkansprojektet Ladnaan - att må bra, bedrivs av Borlänge kommun tillsammans med Högskolan i Dalarna. Projektet är finansierat av Folkhälsomyndigheten. Projektet har även utvärderats av Högskolan i Dalarna.²¹

Migration till ett nytt land innebär en rad påfrestningar för flyktingfamiljer och har visat orsaka konflikt i föräldra-barn relationen. Somaliska föräldrar i Sverige har i en tidigare

²⁰ Länsstyrelsen Östergötland(2016) Kartläggning av föräldrastöd för att motverka hedersrelaterat våld och förtryck.

²¹ Högskolan i Dalarna(2016)

studie inom projektet²² beskrivit en rad utmaningar i sin nya livssituation och i sitt föräldraskap i Sverige. Där framkom även ett specifikt behov av föräldrastöd där fokus ligger på samhällsinformation, till exempel att få veta föräldrars och barns rättigheter och skyldigheter samt om socialtjänstens arbete för barn och unga. Syftet med detta projekt var att anpassa och implementera ett föräldrastödsprogram till somaliska föräldrar, samt att mäta effekten av denna insats avseende föräldrars och barns psykiska hälsa. Programmet har varit framgångsrikt. Resultaten visar att barn till föräldrar som erbjudits föräldrastödet har förbättrats signifikant två månader efter insatsen.²³ Barnen hade mindre problem med aggression, uppmärksamhet samt utåtagerande beteende.

Dags att prata

Viva Komvux/Sfi Umeå och Vuxenutbildningen Härnösand

Projektet *Dags att prata* finansierades av Länsstyrelsen Östergötland under läsåret 2015-2016 och är ett samarbete mellan Viva Komvux/Sfi i Umeå kommun och Vuxenutbildningen i Härnösands kommun. Tillsammans har Komvux, Sfi och vuxenutbildningen tagit fram ett samtalsmaterial som handlar om bland annat jämställdhet och frågor som rör hederskultur. Materialet är anpassat för att användas i grupper med nyanlända. *Dags att prata* har tagits fram inom olika områden och finns som Powerpoints som kan användas vid samtalstillfällen i grupp. Områden som tas upp är bland annat; skolan i Sverige, jämställdhet, familjeliv, sex och samlevnad och att leva i en hederskultur. Ett särskilt material om bakgrund och handledning har även tagits fram som samtalsledare ska gå igenom innan man använder det i samtalsgrupper.

Familj och föräldraskap

Familj och föräldraskap – normer, värderingar och lagstiftning i Sverige. Metoden är ett pilotprojekt i form av en förstärkt samhällsorientering i Hedemora kommun. Projektet är ett samarbete mellan Hedemora kommun och Länsstyrelsen Dalarna. Syftet har varit att öka nyanlända invandrades/flyktingars kunskap och förståelse för svenska normer och värderingar, lagstiftning med mera. Detta ska i sin tur förebygga konflikter inom familjen men också i föräldrars kontakt med socialtjänst och skola.

Redovisning av nya arbetsmetoder

Nedan redovisas några exempel på nya eller delvis nya arbetsmetoder med större spridning inom området föräldraskapsstöd och förebyggande arbete.

Älskade Barn

330 000 barn upp till 14 år är födda utomlands eller har föräldrar födda utanför Sverige. Varje dag anländer nya barnfamiljer från jordens alla hörn. Därför har Studieförbundet gjort en stor satsning på studiecirkel med föräldrar som är nya i Sverige.

Studieförbundet erbjuder föräldracirkel i hela landet. Studieförbundet använder sitt nya studiematerial *Älskade barn*.²⁴ Föräldracirkelna träffas i små grupper och använder folkbildningens metodik, vilket betyder att alla deltar på lika villkor. I cirkelna utbyter man erfarenheter och inspireras av varandra.

Älskade barn materialet bygger på erfarenhet från föräldrastödsprojekt på flera orter – i Järvaområdet Stockholm, Borås, Umeå och Örebro. I Järvaprojektet deltog över 2 000

²² Högskolan i Dalarna(2016)

²³ A Support Program for Somali-born Parents on Children's Behavioral Problems” som nu publiceras i den internationella tidskriften Pediatrics.

²⁴ Studieförbundet(2016)

personer i föräldracirklar och föreläsningar. En annan viktig inspirationskälla för *Älskade barn* är FN:s barnkonvention.

Älskade barn omfattar sex studiecirklar om vardera tre träffar, där varje cirkel har ett tema. Ett tema innehåller bland annat lagar, heder och skam. Föräldrarna kan välja den eller de cirklar som passar dem bäst. Till varje område finns bildkort med frågor. Den som leder cirkeln har stöd av en handledning.

Eftersom många somaliska föreningar runt om i landet har visat intresse att starta föräldrautbildningar finns *Älskade barn* översatt till somaliska.

En viktig fråga är hur man ska nå ut till föräldrarna. Att annonsera räcker inte utan personliga kontakter och uppsökande arbete måste också till. Erfarenheterna från tidigare föräldrasatsningar är att det är en fördel att nå ut med information via etniska föreningar. Att hitta nyckelpersoner är viktigt för att skapa förtroende. De personer som ska leda cirklarna får också utbildning i materialet.

UMO Ungdomsmottagningen på nätet

Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor (MUCF) har fått regeringens uppdrag att ta fram en digital plattform med information på relevanta språk om hälsa och jämställdhet för nyanlända barn och unga. Uppdraget ska genomföras i samverkan med den webbaserade ungdomsmottagningen UMO. Uppdraget innebär att MUCF i samverkan med UMO ska ta fram en digital plattform, för bland annat mobiltelefoner, med information om hälsa och jämställdhet på de vanligaste modersmålen för nyanlända barn och unga i åldrarna 13-20 år. I uppdraget ingår även att sprida plattformen till boenden och verksamheter samt att planera för utbildning av utbildare.

MUCF ska lämna en slutredovisning av uppdraget till regeringen senast den 31 mars 2017.

Länsstyrelsen Stockholm och RFSU

Samverkan har skett mellan Länsstyrelsen Stockholm och Riksförbundet för sexuell upplysning, RFSU Stockholm. Syftet med pilotprojektet har varit att testa ett sexualupplysningsmaterial vid Hem för vård eller boende (HVB) för nyanlända och asylsökande barn och unga för att bidra till att målgruppen får ökade kunskaper om bland annat den egna kroppen, säkrare sex, samt lagar och rättigheter. Vidare var syftet att genom samtal om ömsesidighet och kroppslig integritet motverka ojämlikhet, (sexuella)trakasserier, våld och hot om våld, även i hederns namn. RFSU har kunnat arbeta fram en modell som på ett bra sätt möter unga nyanländas behov gällande sexualkunskap. Projektet har utvärderats och visar på positiva resultat.²⁵

Metoder även till vuxna?

Länsstyrelsen Östergötland anser att de ovanstående metoderna (UMO, Länsstyrelsen Stockholm och RFSU) även skulle kunna anpassas och användas för vuxna personer på t.ex. asylboenden. Alternativt så skulle det material som togs fram i Norge av Alternativ til Vold²⁶ prövas även i Sverige. Detta arbete gjordes och materialet togs fram på den norska regeringens uppdrag. Det användes sedan på samtliga asylboenden vid

²⁵ Splitvision Research (2016) *Samtalen som gör skillnad*.

²⁶ Alternativ Til Vold(2015)

cirklar/gruppmöten och innehöll olika teman om bland annat jämställdhet, lagar, sexualitet och våld. Insatsen utvärderades med positivt resultat.

Förebyggande arbete till barn och unga som kan användas även till föräldrar?

Nedan följer två exempel på metoder som framgångsrikt används i förebyggande arbete med barn och unga. Dessa är *Mognad och livsutrymme* och *Kärleken är fri – Det handlar om kärlek*. Länsstyrelsen Östergötland anser att dessa metoder, efter vissa justeringar, även skulle kunna användas i förebyggande arbete/föräldrastöd riktat till vuxna, till exempel inom ramen för Sfi.

Mognad och Livsutrymme

Stödmaterialet *Mognad och livsutrymme* har sin bakgrund i ett regionalt projekt som Länsstyrelsen Östergötland beviljade 2011. Projektet genomfördes i samverkan mellan Ungdomsmottagningen och elevhälsans medicinska del på en grundskola och pågick under läsåret 2011/2012.

Länsstyrelsen initierade sedan en utvecklingsåtgärdsplan som skedde i tre steg och pågick från hösten 2012 fram till våren 2015: Steg 1 handlade om att dokumentera metoden och erfarenheterna av projektet. Steg 2 och 3 handlade om att utveckla stödmaterialet under tiden det testades och implementerades på två mellanstadieskolor i Linköping.

*Mognad och livsutrymme*²⁷ är ett stödmaterial för hur grundskolan, som når alla barn, kan arbeta främjande och förebyggande för att motverka hedersrelaterat våld och förtryck och främja jämställdhet. De lektioner eller ämnespass som *Mognad och livsutrymme* innehåller kan med fördel ämnesintegreras i ordinarie skolämnen. Innehållet i undervisningen baseras på grundläggande värden som vårt samhälle är byggt på och med skolans uppdrag och värdegrund som utgångspunkt.

Alla barn genomgår en biologisk och social utveckling: Från barn till vuxen. Barn och unga som lever eller växer upp med hedersrelaterade normer och värderingar behöver mötas utifrån den verklighet som de lever i och i ljuset av att barn och unga växer upp under olika livsvillkor. Stödmaterialet syftar till att ge skolpersonal verktyg i hur skolan kan arbeta med att medvetandegöra blivande tonåringar om pubertet och mognad genom att upplysa dem om kropp, tankar, känslor och sexualitet under mognads- och pubertetsprocessen.

Även för vuxna?

Materialet *Mognads och livsutrymme* har delvis prövats och testats på vuxna personer. Med vissa bearbetningar skulle även detta material kunna användas i föräldraskapsstödsarbete, t.ex. inom Sfi.

Det handlar om kärlek - Kärleken är fri

Det handlar om kärlek

Det handlar om kärlek²⁸ startade i Norrköping 2008. Representanter från frivilligorganisationer och myndigheter möttes för att försöka hitta en gemensam metod för att arbeta tillsammans mot hedersrelaterat våld och förtryck. Ett koncept togs fram

²⁷ Länsstyrelsen(2015) Mognad och livsutrymme

²⁸ www.dinarattigheter.se

Kärleken är fri. Drivande bakom projektet var Länsstyrelsen Östergötland tillsammans med Rädda Barnen.

Arbetet utgår ifrån att alla aktörer har en tydlig värdegrund kring barns rättigheter och de mänskliga rättigheterna. Ett av huvudsyftena med arbetet är samverkan mellan myndigheter och frivilligorganisationer. Vidare är syftet att träffa barn och ungdomar i deras miljö i skolan. Målgruppen är högstadie- och gymnasieelever.

Det handlar om kärlek har tre grundprinciper som utgångspunkt i arbetet:

- Att träffa och möta barn och unga i deras vardagsmiljö, i skolan.
- Att samverka mellan frivilligorganisationer och myndigheter i arbetet kring att levandegöra barns rättigheter.
- Att arbeta utifrån Barnkonventionen, att utgå från ett rättighetsperspektiv.

Syftet är också att myndigheter och frivilligorganisationer informerar om deras olika ansvarsområden, vilket ska leda till att barn och ungdomar får ökat förtroende för de myndigheter och organisationer som ingår i projektet. Detta är viktigt för att barn och ungdomar ska våga söka stöd och hjälp.

Projektet *Det handlar om kärlek* och konceptet *Kärleken är fri* visade sig vara framgångsrikt och har sedan starten 2008 spridit sig till ett åttiotal kommuner runt om i landet. I varje kommun finns en lokalt sammansatt samverkansgrupp med lokala aktörer från de myndigheter och frivilligorganisationer som finns i kommunen. Exempel på aktörer som finns med förutom Länsstyrelsen Östergötland och Rädda Barnen är bland annat polisen, socialtjänsten, kvinno- och tjejjourer, ungdomshälsan, Bris, RFSL.

Om Kärleken är Fri 2014-2017

Rädda Barnen har tillsammans med Länsstyrelsen Östergötland, Örebro Länsteater och Folkteatern Gävleborg blivit beviljade medel från Arvsfonden för att metodutveckla *Det Handlar om Kärlek* och ytterligare stärka arbetet att motverka hedersrelaterat förtryck och våld.

Arvsfondsprojektet, som kallas *Kärleken är Fri (2014-2017)*, innebär ett antal olika insatser som till stor del bygger på det som Rädda Barnen och Länsstyrelsen Östergötland ansett har saknats i arbetet med och motverkandet av hedersrelaterat våld och förtryck. Tillsammans vill samarbetande parter:

- Skapa ett nationellt nätverk av frivilligorganisationer och gemensamt med dessa utveckla ett nationellt stödforum för hedersutsatta (Stödforumet har startat och bemannas av olika organisationer).
- Genomföra en skolturné med särskild inriktning på Göteborg, Malmö, Stockholm, Luleå samt Umeå och i samarbete med teaterföreställningen *Kärleken är fri?*
- Utveckla stöd och material kring hedersproblematik riktat till skolpersonal.
- Särskilt lyfta pojkars utsatthet och begränsning, som kan se annorlunda ut än flickors.

Det handlar om kärlek/Kärleken är fri för vuxna?

Med en liknande arbetsmodell och material som utgångspunkt men anpassat för vuxna skulle materialet i *Det handlar om kärlek/Kärleken är fri kunna* användas i föräldraskapsstöd inom t.ex. Sfi eller socialtjänsten. Länsstyrelsen Östergötland anser att materialet borde testas även på vuxna personer.

5. Reflektioner och förslag

Detta kapitel innehåller avslutande reflektioner och slutsatser utifrån Länsstyrelsen Östergötlands erfarenheter i arbetet med de tre olika uppdragen *Våga göra skillnad*, *Våga se* samt *Föräldrastöd/förebyggande arbete*. I kapitlet lämnas även förslag till fortsatta insatser.

Våga göra skillnad

Länsstyrelsen Östergötland har genomfört omfattande utbildningsinsatser inom uppdraget *Våga göra skillnad*. Länsstyrelsen Östergötlands arbete med samordnade utbildningsinsatser i samarbete med länsstyrelserna samt uppföljning har medfört att kunskap har nått ut och implementerats i högre grad i kommuner och andra myndigheter. En viktig del i arbetet är att Länsstyrelsen Östergötland även riktat utbildningsinsatser till chefer och politiker. Länsstyrelsen Östergötland uppmärksammar att det pågår ett utvecklingsarbete i många kommuner och myndigheter inom området. Det är positivt men det är fortfarande stora skillnader mellan kunskaper och insatser för utsatta mellan olika kommuner och inom kommuner. Det är även fortsatta skillnader i hur gällande lagstiftning tillämpas hos myndigheter.

Länsstyrelsen Östergötland anser utifrån långvarig erfarenhet av arbete mot hedersrelaterat våld och förtryck och arbetet i dessa tre olika uppdrag att det ofta finns vissa viktiga aspekter och förutsättningar för att arbetet inom en kommun eller verksamhet fungerar bättre. För att kunna göra ett bra arbete krävs ofta att problematiken med hedersrelaterat våld och förtryck och dess olika uttrycksformer barnåktenskap, tvångsåktenskap, könsstympning har uppmärksammas och blivit en del i ordinarie arbete. Det handlar bland annat om att kommuner och myndigheter måste synliggöra, förebygga och vidta åtgärder i arbetet mot hedersrelaterat våld och förtryck.

Synliggör problematiken

För att veta hur omfattningen av hedersrelaterat våld och förtryck ser ut i exempelvis en kommun eller verksamhet behöver det göras en kartläggning eller nulägesanalys av situationen, alternativt ta fram statistik inom området. Detta brister i många kommuner och verksamheter idag. Hur många ärenden finns inom t.ex. hälso- och sjukvård, polis, skola, socialtjänst? Uppmärksammas alla som behöver stöd och skydd? Anmäls alla brott? Frågor man inom myndigheten/verksamheten om utsattheten? En kartläggning är viktig för att belysa om man har rätt resurser och kompetens för arbetet, vilka insatser som genomförs och med vilken kvalitet arbetet bedrivs. Men framför allt är det viktigt för att alla utsatta ska uppmärksammas och få det stöd och skydd de har behov av och rätt till.

Förebygg

Det är viktigt att arbeta strukturerat med att försöka förebygga och motverka hedersrelaterat våld och förtryck. Insatser ska riktas till både barn och unga och till föräldrar. Förebyggande arbete mot hedersrelaterat våld och förtryck behöver utvecklas än mer. Idag finns få exempel på arbete riktat till t.ex. föräldrar. Frågeställningar i en kommun kan vara: Vilka förebyggande insatser har ni för barn, unga och föräldrar för att motverka hedersrelaterat våld och förtryck? Har ni insatser för alla målgrupper eller saknas något? Hur arbetar t.ex. HVB och socialtjänst med ensamkommande flickor och pojkar, jämställdhet, rättigheter, sexualitet, traditioner, värderingar etc.

Vidta åtgärder till stöd och skydd m.m.

Om utsatta personer söker stöd och skydd är det också viktigt att socialtjänsten har kompetens och grundligt utreder anmälningar/ansökningar samt att barn och unga får adekvat stöd och skydd. Länsstyrelsen Östergötlands erfarenheter är att det är stora skillnader om ett utsatt barn får stöd och skydd beroende på i vilken kommun de är bosatta.

Liknande problem har uppmärksammas när polisanmälningar görs. Många anmälningar har gjorts till Polismyndigheten när det gäller t.ex. äktenskapstvång men det finns bara ett åtal och en fällande dom.

Framgångsfaktorer

Länsstyrelsen Östergötlands arbete med *Våga göra skillnad* och andra uppdrag visar på en del framgångsfaktorer som kan identifieras inom myndigheter när arbetet med utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck bedrivs med god kvalitet. Dessa faktorer är bland annat:

- Kunskap om hedersrelaterat våld och förtryck finns
- Man ser helheten i utredningar (den kollektiva aspekten och utsattheten över tid)
- Stöd och skydd för utsatta tillgodoses (på kort och lång sikt)
- Målsägandebiträde/särskild företrädare för barn tillsätts vid misstanke om brott
- Snabbt agerande från myndigheter (anmälan, utredning)
- Konkret fungerande samverkan mellan myndigheter och organisationer

En viktig iakttagelse under åren med arbetet i *Våga göra skillnad* samt Länsstyrelsen Östergötlands övriga uppdrag är barns allvarliga och omfattande utsatthet. Det finns ett fortsatt behov av att öka fokus på kunskap om barns utsatthet, deras livsvillkor och utsatta belägenhet och att gällande lagstiftning måste tillämpas. Detta har Länsstyrelsen Östergötland även tagit upp i tidigare rapporter till regeringen. Ett exempel på brister är myndigheternas passivitet i arbetet med ensamkommande asylsökande flickor i barnäktenskap. En annan aspekt är att det oftast handlar om flera förövare som barnet står i ett starkt beroendeförhållande till. Några ytterligare erfarenheter från arbete med uppdraget är:

- Andelen ärenden som gäller hedersrelaterat våld och förtryck ökar
- Kunskapen om hedersrelaterat våld och förtryck måste stärkas hos alla myndigheter
- Det är stora skillnader i kunskap och agerande från t.ex. socialtjänsten i olika kommuner
- Stöd och skydd måste förbättras för utsatta
- Passivitet istället för aktivitet från myndigheter har gjort att barn förts utomlands
- Samverkan måste förbättras mellan olika myndigheter t.ex. socialtjänsten och Migrationsverket

Våga se

Länsstyrelsen Östergötland utbildningsinsatser om könsstymning och sprida vägledningen inom uppdraget *Våga se* visar att det behövs fortsatt kunskap om könsstymning inom olika myndigheter. Det är nödvändigt för att synliggöra problematiken och för att förebygga att könsstymning ska ske framöver. Det är även viktigt för att vidta åtgärder till stöd och vård för redan utsatta. Länsstyrelsen

Östergötland menar att det har gjorts satsningar tidigare från regeringen mot könsstympling som inte har varit långsiktiga. Detta har medfört att kunskap och rutiner inte har implementerats i ordinarie verksamhet inom myndigheter. Regeringens satsningar mot könsstympling under de senaste åren har varit bra och har förstärkt myndigheternas arbete mot könsstympling, bland annat via regeringsuppdragen till Länsstyrelsen Östergötland och Socialstyrelsen.

Länsstyrelsen Östergötlands erfarenheter av utbildningsinsatser om könsstympling och att sprida vägledningen *Våga se* tyder dock på att könsstympling av flickor och kvinnor ofta behandlas som ett separat område, utan att beakta att det kan finnas en koppling till andra former av våld och övergrepp mot barn och unga samt hedersrelaterat våld och förtryck. Arbetet mot könsstympling har inte implementerats och ingår inte heller i ordinarie arbete inom till exempel flera socialtjänster och skolor. Det är en dock en positiv utveckling på gång i flera kommuner och landsting/regioner.

Länsstyrelsen Östergötland anser att en viktig aspekt framöver är att kunskap om könsstympling, lagstiftning, m.m. omsätts i praktiken i alla kommuner och landsting/regioner.

Ett stort ansvar för att det ska fungera ligger på chefer och politiker på lokal och regional nivå. Detta för att arbetet mot könsstympling ska synliggöras så att könsstympling kan förebyggas och åtgärder vidtas till stöd, skydd och vård. Det är även viktigt att misstankar om att könsstympling ska ske eller har skett anmäls till Polismyndigheten så att brott kan utredas och misstänkta förövare åtalas.

Nedan följer några exempel på vad Länsstyrelsen Östergötlands arbete med att sprida vägledningen *Våga se* bland annat medfört:

- Problematiken med könsstympling har synliggjorts.
- Stort engagemang och intresse kring arbetet mot könsstympling har skapats.
- Kunskap om könsstympling, dess konsekvenser och lagstiftningen har ökat.
- Flera kommuner och landsting/regioner har tagit fram rutiner och riktlinjer.
- Fler utsatta kan få vård.

Nedan följer exempel på vad Länsstyrelsen Östergötland anser behöver utvecklas:

- Kunskap om könsstympling behöver finnas i alla relevanta myndigheter.
- Det måste finnas tydliga rutiner och riktlinjer inom socialtjänstens och hälso- och sjukvårdens verksamheter.
- Politiker samt chefer måste ta ansvar för området och det måste skapas ett systematiskt arbete som följs upp i kommunerna och landstingen/regionerna.
- En nationell handlingsplan bör tas fram med tydliggörande av ansvar hos olika myndigheter för att arbetet ska fortsätta på nationell, regional och lokal nivå.

Föräldrastöd/förebyggande arbete

Länsstyrelsen Östergötland anser att det behövs ett fortsatt arbete för ökad kvalitet i olika myndigheters arbete gällande föräldraskapsstöd/förebyggande arbete riktat till föräldrar. Länsstyrelsen Östergötlands tidigare kartläggning, uppföljning och samtal med olika aktörer visar att det är viktigt att det genomförs strukturerade och tydliga satsningar riktade till föräldrar för att förändra de destruktiva kulturella normer,

traditioner och värderingar som kan leda till hedersrelaterat våld och förtryck. Detta arbete behöver utvecklas än mer. I kartläggningen och i denna rapport nämns flera intressanta pågående arbeten inom området. Länsstyrelsen Östergötland ser det som viktigt att flera av dessa ges stöd, följs upp och utvärderas framöver.

Förändringsarbete tar ofta lång tid. Genom att använda forskningsbaserad kunskap om implementering ökar dock chanserna att lyckas.²⁹ Implementeringsprocessen går att beskriva som fyra faser: Behovsinventering, införande, användning, och vidmakthållande.

En kunskapssammanställning från Göteborgs universitet³⁰ pekar på tre viktiga faktorer när det gäller arbete med föräldraskapsstöd: Det viktigaste är att:

1. det finns långsiktighet i planeringen,
2. uthållighet i genomförandet, samt
3. att kommunen verkligen når ut till så många föräldrar som möjligt.

Framgångsfaktorer för en lyckad implementering är viktigt att ta med sig i det fortsatta utvecklingsarbetet. Erfarenheter från tio lokala föräldrastödsprojekt³¹ visar bl.a. att nedanstående områden är särskilt viktiga:

- Kartlägg
- Marknadsför och synliggör
- Satsa på mångfald, variation och tillgänglighet
- Avsätt resurser
- Hälsoekonomiska och ekonomiska vinster
- Samverkan
- Dokumentera, följ upp och utvärdera

Framtida satsningar inom befintliga strukturer

Länsstyrelsen Östergötland anser att då nya satsningar ska genomföras inom området måste det ske inom befintliga myndigheter och strukturer. Det är viktigt att inga nya parallella strukturer skapas. I framtida uppdrag som gäller föräldraskapsstöd för att förebygga hedersrelaterat våld och förtryck kan samverkan struktureras med bland annat Länsstyrelsen Örebro, Myndigheten för familjerätt och föräldrastöd (MFoF), som har nationellt ansvar och Länsstyrelsen Östergötland kan medverka och bidra med kompetens och sakkunskap om hedersrelaterat våld och förtryck i det fortsatta utvecklingsarbetet. Länsstyrelsen Östergötland anser att föräldraskapsstöd ska finnas under hela barnets uppväxt, vilket konstateras tidigare i flera utvärderingar och rapporter.³²

Länsstyrelsen Östergötlands tidigare kartläggning och uppföljning i detta uppdrag visar att de stora föräldraskapsstödsprogrammen fortfarande saknar i stort de här perspektiven, vilket skulle behöva förändras för att nå ut till målgruppen. Inte mycket har hänt inom området under de senaste åren trots det faktum att hedersrelaterat våld och förtryck verkar öka i omfattning i samhället. Det finns några exempel på olika

²⁹ Socialstyrelsen (2012) Om implementering

³⁰ Psykologiska institutionen, Göteborgs Universitet(2014)

³¹ Folkhälsomyndigheten(2014)

³² T.ex. Folkhälsomyndigheten (2014), Socialstyrelsen (2014) m.fl.

föräldraskapsstöd och pedagogiska metoder som har utformats för målgruppen men de visar också på svårigheter och har inte utvärderats på längre sikt. Det finns ett fortsatt stort behov av att förebygga denna utsatthet på olika sätt men Länsstyrelsen Östergötland anser att vi fortfarande vet väldigt lite om hur detta kan och ska göras. Det finns vissa oklarheter och hinder som till exempel brist på kunskap om hur hedersrelaterat våld och förtryck kan förebyggas, språksvårigheter och svårigheter att kunna nå föräldrar.

Länsstyrelsen Östergötlands kartläggning och även tidigare utvärderingar och kartläggningar visar att de befintliga föräldrastödsprogram som vanligen används av kommuner och verksamheter som t.ex. *Cope*, *Komet* m.fl. inte riktar sig till eller når ut till föräldrar med utländsk bakgrund, än mindre till föräldrar för att förebygga hedersrelaterat våld och förtryck. Länsstyrelsen Östergötland anser att föräldrastödet behöver utvecklas för att nå dessa målgrupper. Befintliga föräldrastödsprogram kan behöva anpassas och utvecklas så de mer passar de varierande behov som kan finnas när det gäller universellt och riktat stöd till föräldrar för att förebygga och motverka hedersrelaterat våld och förtryck.

Länsstyrelsen Östergötlands erfarenheter av arbete med barn och unga när det gäller hedersrelaterat våld och förtryck är att barn och unga själva uppger att insatser och åtgärder måste riktas mot föräldrarna. Föräldrarna behöver stöd för att förändra sig. Länsstyrelsen Östergötland anser att det är viktigt med tidigt främjande och förebyggande arbete samt föräldrastöd för att förhindra destruktiva beteenden och kollektiva värderingar, normer och traditioner som kan leda till hedersrelaterat våld och förtryck. Insatser behöver fortsätta utvecklas inom detta område i betydligt högre utsträckning. Det behövs olika former av stöd till föräldrar, som information och upplysning, individuella stödsamtal, olika former av förebyggande insatser såväl för barn och unga som för föräldrar. Olika former av information, material och stöd måste finnas tillgängligt på olika språk för att nå målgruppen.

Våldsförebyggande arbete och föräldrastöd behöver samordnas, bli tydlig, lättillgängligt och nå olika målgrupper under barns hela uppväxt

I förändringsarbete och implementering poängteras vikten av systematisk planering av arbetet.³³ Förutsättningarna för att lyckas ökar markant om arbetet inleds med en väl genomförd analys av nuläget som bland annat inkluderar en beskrivning av de förutsättningar som finns för arbetet. Analysen är också viktig för att identifiera mål för arbetet och de mest effektiva sätten att nå dem. Det gäller på såväl nationell- och regional nivå som på lokal nivå. Det finns behov av att kommuner ser över sitt våldsförebyggande arbete och föräldrastödsarbete, dels för att se vad som finns tillgängligt i kommunen och vad som saknas, dels för att bättre strukturera och samverka mellan enheter inom kommunen och med andra myndigheter och organisationer.

Till följd av bland annat regeringens satsningar, så genomförs ett omfattande arbete på nationell nivå, på regional nivå och på lokal nivå när det gäller föräldraskapsstöd, vilket är positivt. Det har upprättats en nationell strategi som gäller till och med 2017. Det behöver dock utvecklas fler arbetssätt och metoder som arbetar mer konkret med att förebygga och motverka hedersrelaterat våld och förtryck.

³³ Se t.ex.: Green J.& Tones K. (2010). *Health promotion: planning and strategies*. London: SAGE.

Länsstyrelsen Östergötlands förslag

- Länsstyrelsen Östergötland välkomnar det fortsatta treåriga uppdrag som aviserats. Detta ger möjligheter att arbeta vidare utifrån ett mer långsiktigt perspektiv. Länsstyrelsen avser att återkomma till regeringen med reflektioner kring det fortsatta treåriga uppdraget, inklusive det kommande samarbetet med Jämställdhetsmyndigheten
- Strukturerade utbildningssatsningar och uppföljningar som genomförts i samverkan med länsstyrelserna.
- Riktade informations- och utbildningsinsatser till chefer och politiker.
- I de material, publikationer och utbildningar om barn och unga som far illa eller riskerar att fara illa, som andra myndigheter tar fram till yrkesverksamma är det viktigt att hedersrelaterat våld och förtryck och dess olika uttrycksformer som barnåktenskap, tvångsäktenskap och könsstymning av flickor och kvinnor, alltid ingår som en del.
- Satsningar mot könsstymning i syfte att arbetet ska implementeras i ordinarie arbete.
- Konkreta riktade satsningar på förebyggande arbete och föräldraskapsstöd för att motverka hedersrelaterat våld och förtryck samt uppföljning och utvärdering.
- Föräldraskapsstödssatsningar måste inkludera området hedersrelaterat våld och förtryck.

Referenser

Webbplatser

Länsstyrelsen Östergötland, Nationella kompetensteamet

www.hedersfortryck.se

Länsstyrelsen Örebro

www.lansstyrelsen.se

Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd

www.mfof.se

Rädda barnen. *Det handlar om kärlek/Kärleken är fri*

www.dinarattigheter.se

Information om Sverige

www.informationsverige.se

Litteratur, rapporter, utredningar m.m.

Alternativ till vold (2015). *Dialoggrupper om vold. Forebyggende arbeid i asylmottak*

Assad, Arkan (2012). *Stjärnlösa nätter*.

Bandura (1977). *Social learning theory*.

Folkhälsomyndigheten (2014). *Vägledning i lokalt och regionalt föräldrastödsarbete. Föräldrar spelar roll*.

Dir.2016:108Folkhälsomyndigheten (2014). *Slutredovisning av uppdrag kring ett utvecklat föräldrastöd "Uppdrag att fördela stimulansmedel till utvärdering och utveckling av föräldrastöd"*.

Green J. & Tones K. (2010). *Health promotion: planning and strategies*.

Göteborgs Universitet, Institutionen för Sociologi och arbetsvetenskap (2015).

Processinriktad värdegrundsdiallog – Med barnen i centrum. Utvärdering av ett projekt för att främja integration och förebygga hedersrelaterat våld.

Högskolan Dalarna (2015). *Ladnaan - att må bra: En utvärdering av ett riktat stöd till somaliska föräldrar i Borlänge Kommun*.

Inspektionen för vård och omsorg, IVO (2014). *Nationell tillsyn av arbetet med våldsutsatta kvinnor och barn*.

Jordan, Thomas, Göteborg universitet, Institutionen för sociologi och arbetsvetenskap(2015)*Erfarenheter och lärdomar från Eva Ohlssons metodutvecklingsarbete "Kulturgruppen" i Halmstad*

Linnéuniversitetet, Institutionen för socialt arbete (2015) *En jämförande studie av föräldrastödsprogrammen Att vara förälder i Sverige och Ur barnens perspektiv*

Länsstyrelserna (2013). *Ung och fri – eller?*

Länsstyrelserna (2015). *Länsstyrelserna stödjer och samordnar föräldrastödsarbetet*.

Länsstyrelsen Stockholm (2015). *Att vara förälder i Sverige! - Utvärdering av två föräldrastödsprogram*.

Länsstyrelsen Östergötland (2011). *Våga göra skillnad. En vägledning om skydd, stöd och rehabilitering av unga som varit utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck*. Rapport nr. 2011:14.

Länsstyrelsen Östergötland (2015). *Slutrapport. Vägledninguppdraget Våga göra skillnad*. Rapport nr. 2014:30.

Länsstyrelsen Östergötland (2015). *Våga se. En vägledning för stöd, vård och skydd av flickor och kvinnor som är eller riskerar att bli könsstympade*. Rapport nr. 2015:16.

Länsstyrelsen Östergötland (2016). *Nationellt kompetensteam*.

Länsstyrelsen Östergötland(2016). Underlag för utveckling och implementering.

Nationellt centrum för kvinnofrid (2011). *Kvinnlig omskärelse/ könsstympning i Sverige, En kunskaps- och forskningsöversikt.*

Nationell strategi, Kap 5, i Skr. 2016/17:10

Psykologiska institutionen vid Göteborgs Universitet (2014) *Kunskaps-sammanställningen Föräldrastöd & Tonåringar – Rapport till Länsstyrelserna.*

Regeringens skrivelse 2013/14:87. *Ett stärkt föräldrastöd - för barnets rätt till trygga uppväxtvillkor.*

Regeringens skrivelse 2016/17:10 Makt, mål och myndighet – feministisk politik för en jämställd framtid

Regeringskansliet (2009). *Nationell strategi för ett utvecklat föräldrastöd – en vinst för alla.* SBU 2010:131. *Program för att förebygga psykisk ohälsa hos barn.*

Splitvision Research (2016) *Samtalen som gör skillnad.* Etnografisk utvärdering av pilotprojekt gällande RFSU Stockholms sexualupplysande samtal riktade till ungdomar och unga vuxna på HVB-hem Utvärderingen har genomförts av Splitvision Research på uppdrag av Länsstyrelsen Stockholm

Socialstyrelsen (2014). *Effekter av föräldrastöd – redovisning av en nationell utvärdering på uppdrag av Socialstyrelsen.*

Socialstyrelsen (2012). *Om implementering.*

Socialstyrelsen (2015). *Föräldrastöd inom hälso- och sjukvården.*

Socialstyrelsen (2015). *Flickor och kvinnor i Sverige som kan ha varit utsatta för könsstympning en uppskattning av antalet.*

SOU 2008:131 *Föräldrastöd – en vinst för alla. Nationell strategi för samhällets stöd och hjälp tillföräldrar i deras föräldraskap.*

SOU 2014:49. *Nationell samordnare i arbetet mot våld i nära relationer.*

SOU 2015:55. *Nationell strategi mot mäns våld mot kvinnor och hedersrelaterat våld och förtryck.*

Statens folkhälsoinstitut (2013:01). *Så arbetar kommuner, landsting och ideella organisationer med föräldrastöd.*

Ungdomsstyrelsen (2010). *Av egen vilja - En kartläggning av förebyggande arbete och metoder för att förhindra och förebygga att unga blir gifta mot sin vilja.* Ungdomsstyrelsens skrifter 2010:15.

Bilagor

Bilaga 1. Länsstyrelsen Östergötlands regeringsuppdrag

1. **Ju2005/11057/IM** Uppdrag om nationella och regionala insatser mot s.k. hedersrelaterat våld
2. **Ju2006/5378/IM, jU2006/926/IM, Ju2006/2138/IM, Ju2006/4072/IM** Uppdrag om nationella och regionala insatser mot s.k. hedersrelaterat våld
3. **IJ2007/343/JÄM, IJ2007/1356/JÄM, IJ2007/1383/JÄM, IJ2007/1721/JÄM** Uppdrag till länsstyrelserna om insatser mot hedersrelaterat våld och förtryck
4. **IJ2007/2460/JÄM, IJ2007/2878/JÄM, IJ2007/3355/JÄM, IJ2008/326/JÄM, IJ2008/354/JÄM** Uppdrag till länsstyrelserna om insatser för att motverka hedersrelaterat våld och förtryck
5. **IJ2007/2460/JÄM** Medelstillelning rörande länsstyrelsernas fortsatta uppdrag att motverka hedersrelaterat våld och förtryck
6. **IJ2007/2460/JÄM, IJ2009/2365/JÄM, IJ2010/2218/JÄM** Medelstillelning rörande länsstyrelsernas fortsatta uppdrag att motverka hedersrelaterat våld och förtryck
7. **IJ2010/961/JÄM** Uppdrag till Länsstyrelsen i Östergötlands län att genomföra insatser i syfte att förebygga och förhindra att unga blir gifta mot sin vilja
8. **IJ2010/1983/UF, IJ2010/2218/JÄM** Ändring av regleringsbrev för budgetåret 2010 avseende anslag 3:1 Särskilda jämställdhetsåtgärder
9. **IJ2009/2315/JÄM, IJ2010/112/JÄM, IJ2010/147/JÄM m.fl.** Regleringsbrev för budgetåret 2011 avseende anslag 3:1 Särskilda jämställdhetsåtgärder
10. **U2011/4665/UC** Uppdrag till Länsstyrelsen i Östergötlands län att göra insatser för att förebygga och förhindra att unga blir gifta mot sin vilja
11. **U2011/4322/JÄM** Uppdrag till Länsstyrelsen i Östergötlands län att utveckla och sprida en vägledning för stöd och rehabilitering av unga
12. **U2011/7068/UC** Uppdrag att genomföra insatser för att förebygga och förhindra att unga blir gifta mot sin vilja
13. **U2011/7064/JÄM, U2011/6952/JÄM** Regleringsbrev för budgetåret 2012 avseende anslag 3:1 Särskilda jämställdhetsåtgärder inom utgiftsområde 13
14. **U2013/5290/JÄM** Uppdrag att utveckla ett nationellt kompetensteam
15. **U2014/2229/JÄM** Regleringsbrev för budgetåret 2014 avseende anslag 3:1 Särskilda jämställdhetsåtgärder inom utgiftsområde 13
16. **2014/2666/UC** Uppdrag att genomföra insatser för att motverka tvångsäktenskap och barnäktenskap liksom hedersrelaterat våld och förtryck
17. **U2013/5292/JÄM** Uppdrag att ta fram vägledande material (könsstympling)
18. **S2015/04530/RS** Uppdrag att sprida vägledningen *Våga se – om stöd, vård och skydd av flickor som är eller riskerar att bli könsstympade*
19. **S2015/04530/RS (delvis)** Uppdrag att genomföra insatser för att utveckla ett nationellt kompetensteam för att samordna och stödja arbetet för att motverka tvångsäktenskap och barnäktenskap liksom mot hedersrelaterat våld och förtryck i enlighet med regeringens beslut den 3 april 2014 (U2014/2666/UC)
20. **S2015/04530/RS (delvis)** Uppdrag att sprida vägledningen *Våga göra skillnad – om skydd, stöd och rehabilitering av unga som utsatts för hedersrelaterat våld och förtryck, riskerar att bli gifta mot sin vilja eller som har blivit gifta mot sin vilja*
21. **S2015/04530/RS (delvis)** Uppdrag att kartlägga förebyggande insatser i form av universellt och riktat föräldrastöd syftande till att motverka hedersrelaterat våld och förtryck samt barn- och tvångsäktenskaps och kvinnlig könsstympling
22. **S2015/07973/RS** Fortsatt uppdrag att ansvara för ett nationellt kompetensteam med tillhörande stödtelefon; Fortsatt uppdrag att sprida vägledningarna *Våga göra skillnad* och *Våga se* samt aktivt främja att kommuner, landsting och organisationer

använder våldsförebyggande insatser; Fortsatt uppdrag till länsstyrelserna (med samordning och redovisning av Länsstyrelsen Östergötland) att aktivt främja och lämna stöd till insatser för att motverka hedersrelaterat våld och förtryck

23. **S2016/07756/RS** Regleringsbrev för budgetåret 2017 avseende anslag 3:1 Särskilda jämställdhetsåtgärder inom utgiftsområde 13

Bilaga 2. Utdrag ur *Underlag för utveckling och implementering*

Var står vi idag?

Det är angeläget att göra en behovsinventering och nulägesanalys av arbetet mot hedersrelaterat våld och förtryck och dess olika uttrycksformer som t.ex. barnäktenskap, tvångsäktenskap och könsstympning av flickor och kvinnor inom den egna verksamheten/organisationen/kommunen. Följande aspekter är viktiga att belysa när ni reflekterar kring ert nuvarande arbete inom området:

- Vilken kunskapsnivå har vi? (om lagstiftning, barns behov och HRV-problematiken)
- Finns det förståelse för de utsattas sammanhang och behov?
- Har vi rutiner/handlingsplan för den här typen av ärenden? (Och är rutinerna eller handlingsplanen kända, aktuella och används?)
- Har vi statistik på omfattningen av utsatta i kommunen?
- Har vi kännedom om antalet aktuella ärenden? (inom förskola, skola, hälso- och sjukvård, socialtjänst och polis)
- Har vi rutiner för att följa upp insatser och det övergripande arbetet på verksamhetsnivå?
- Finns ekonomiska och organisatoriska resurser avsatta?
- Har vi en fungerande organisation och samverkansformer (internt/externt)?
- Vilket stöd och mandat har vi från chefer och politiker?

Hur tänker vi gå vidare?

Utifrån ovanstående diskussion och reflektioner (som gäller behovsinventering och nulägesanalys): Vad krävs för att vi ska införa, använda och vidmakthålla ett fungerande arbete för personer utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck.

- Hur ska vi få tillgång till den kunskap och kompetens vi behöver?
- Hur får vi tillgång till de ekonomiska och organisatoriska resurser som behövs?
- Hur tar vi fram eller utvecklar fungerande rutiner/handlingsplan?
- Hur ska vi synliggöra målgruppen inom vår kommun? (Via t.ex. kartläggningar, statistik, skolenkäter och inventering av befintliga ärenden, se SOSFS 2014:4, *dinarattigheter.se*, *Våga stå kvar!* och *Våga se*)
- Vad har vi för erfarenheter av att arbeta förebyggande och främjande med barn och föräldrar?
- Hur skapar vi fungerande samverkansformer?
- Vad krävs för att stärka och utveckla samarbetet med andra aktörer på ett konstruktivt sätt?
- Hur ska vi följa upp vårt arbete? (t.ex. när vi har identifierat utsatta, anmält, utrett, gjort insatser inom förskola, skola, hälso- och sjukvård, socialtjänst och polis)
- Hur kan vår organisation kvalitetssäkra och följa upp arbetet? (se t.ex. SOSFS 2011:9)
- Vem i vår verksamhet tar ansvaret för att utveckla arbetet framöver?

lansstyrelsen.se/ostergotland

Länsstyrelsen Östergötland

POSTADRESS 581 86 Linköping BESÖKSADRESS Östgötagatan 3

TELEFON 010-223 50 00 TELEFAX 013 - 10 13 81

LÄNSSTYRELSEN

ÖSTERGÖTLAND